

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ТРОПІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОСЛИН У МОВІ ТВОРУ УЛЯНИ КРАВЧЕНКО «ХРИЗАНТЕМИ»

У статті охарактеризовано тропи на позначення рослин та проаналізовано специфіку їх реалізації в мові твору Уляни Кравченко «Хризантеми». З'ясовано роль тропів у поетичному тексті. Розглянуто індивідуально-авторські метафори, епітети, порівняння. Доведено, що ці тропи є характерною ознакою мовотворчості письменниці.

Ключові слова: троп, метафора, епітет, порівняння, номен рослини.

Литвин Е. А. Особенности употребления тропов для обозначения растений в языке произведения Уляны Кравченко «Хризантемы». В статье охарактеризованы тропы для обозначения растений и проанализирована специфика их реализации в языке произведения Уляны Кравченко «Хризантемы». Выяснена роль тропов в поэтическом тексте. Рассмотрены индивидуально-авторские метафоры, эпитеты, сравнения. Доказано, что эти тропы являются характерным признаком языкового стиля писательницы.

Ключевые слова: троп, метафора, эпитет, сравнение, номен растения.

Litvin O. O. The peculiarities of using tropes to define plants in the text by Uliana Kravchenko «Chrysanthemums». The problem of studying language unions from the point of ethnic culture view is actual in the modern linguistic. It was touched in the works of O. Potebnya, the ideas of the scientist were supported and developed in the researches of many home and foreign linguists such as: M. Bahtin, I. Bilodid, L. Bulahivsky, V. Vynogradov, G. Vynokur, S. Yermolenko, V. Kalashnik, L. Lysychenko, B. Larin, D. Lyhachov, Y. Lotman, V. Rusanivsky and others. However, according to the testimonies of the researches we don't have enough works devoting to the analysis of tropes in the modern poetical language. In view of the above, the development of problems of linguistic poetry is relevant. The complex analyses of the author image creating in the artistic language of Uliana Kravchenko was made, the main forms of making idea style of the writer were described – epithet constructions, comparative constructions, metaphoric contexts. The tropes as for defining plants were characterized and analyzed the specific of their realizing in the language of Uliana Kravchenko's text «Chrysanthemums». The role of tropes in poetical text was found out. The individual author metaphors, epithets, comparatives were considered. It was proved, that these tropes are a characteristic feature of linguistic creativity of the writer, they play an important compositional and context function, which defines the unique style of Uliana Kravchenko.

Key words: trope, metaphor, epithet, comparative, name of plant.

Проблема вивчення мовних одиниць з погляду етнокультури є актуальною в сучасній лінгвістиці. Вона була порушена в працях О. Потебні, ідеї вченого були підхоплені і розвинуті в дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних лінгвістів таких, як: М. Бахтін, І. Білодід, Л. Булаховський, В. Виноградов, Г. Винокур, С. Єрмоленко, В. Калашник, Л. Лисиченко, Б. Ларін, Д. Лихачов, Ю. Лотман, В. Русанівський та інших. Однак, за свідченням дослідників, в українському мовознавстві ще недостатньо робіт, присвячених аналізу тропів у сучасній поетичній мові. З огляду на зазначене, розроблення питань лінгвопоетики є актуальним, оскільки митець відтворює таку модель дійсності, яка, з одного боку, відповідає реальності, а з іншого – розкриває авторський світогляд і світовідчуття.

Індивідуально-авторське бачення світу відбивається не тільки в лексичних засобах номінації, а й у системі тропів, що виявляють асоціативні зв'язки на ментальному рівні мовної картини світу. В індивідуально-авторській картині світу наявні численні суб'єктивні зв'язки, що відображаються в мовних образах того чи того явища. Саме цим і визначаються особливості ідіостилю письменника. Найбільш повно ці особливості сфокусовані в тропях. Тропи закріплюють у слові особливості індивідуального сприйняття реальності та є головним елементом художнього мислення. Засобами художнього слова через систему образів митець впливає на розум, почуття й волю читача, формує ідейні переконання, моральні риси та естетичні смаки.

Сьогодні можемо спостерігати зростання інтересу до тропів у межах художнього тексту. Це підтверджено значною кількістю праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Тропи як важливі атрибути художнього мовлення в цілому й елементи конкретного тексту є компонентами знакової системи, до якої належить художня література. У поетичному творі, де багатозначність і безліч інтерпретацій становлять характерні відмінності художнього мовлення, слово набуває найтонших смислових нюансів, нових емоційно-оцінних конотацій.

Мова художніх творів є втіленням, ілюстрацією як мовної картини світу, так і індивідуально-авторської. Для здійснення комплексного аналізу авторського образотворення в художньому мовленні Уляни Кравченко вважаємо необхідним описати основні засоби формування ідіостилю письменниці — епітетні конструкції, порівняльні звороти, метафоричні контексти. Найскладніші, найбільш об'єктивні образи художнього мовлення, що мають за основу віддалені асоціації й поєднання несумісного, реалізуються в тропейчних засобах, зокрема в порівняннях і метафорах. Метафора — це насамперед спосіб виявити індивідуальність конкретного предмета чи явища, передати його неповторність [1: 149].

Метафора — один із найпоширеніших тропів, що виникає внаслідок вживання слова в переносному значенні на основі зі схожістю означувального предмета з іншим. Метафора нагадує згорнене порівняння, компактна й образна [4: 444]. Літературознавчий словник-довідник подає таке визначення метафори: «Метафора — троп поетичного мовлення. У метафорі певні слова та словосполучення розкривають сутність одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю» [3: 443]. Метафори є не лише образними тропами поетичної мови, а й джерелом виникнення нових значень. У метафорі відображається здатність людини виявляти схожість і подібність між різними індивідами, класами об'єктів, а потім за цією схожістю переносити назви справжнього носія чи функції на характеризовану особу чи предмет. Метафору можна розглядати як найкоротший нетривіальний шлях до істини, бо вона, вихоплюючи і синтезуючи за асоціаціями певні ознаки, переводить світ предметів з усталеної таксономії на вищий щабель пізнання — у світ мислення [4: 330]. Класичну метафору вважають результатом утруднення уявлення в зону поняття, індивідуально-авторського бачення предмета. Метафора належить до поетичних засобів мови, у яких

виявляється намагання мовця одночасно охопити предмет з різних боків, відтворити багатогранні зв'язки й відношення, у яких перебуває цей предмет. Образна сила метафори полягає в тому, що вона актуалізує цілі комплекси основних і суміжних понять, які пов'язуються з двома порівнюваними явищами.

Порівняння, як і метафори, не лише вербалізують елементи мовної картини світу, а й дають змогу дослідити процес формування індивідуально-авторської картини світу, допомагають розкрити творчий задум письменника. Порівняння – троп, який полягає в поясненні одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою компаративної зв'язки, тобто еднальних сполучників: як, мов, немов, наче, буцім, ніби та ін. [3: 546]. Про їх значення і важливість у стилістичній системі мови можна зробити висновок зі слів О. Потебні: «Самий процес пізнання є процес порівняння» [7: 255].

Традиційно в мовознавстві вважають, що порівняння – первинне явище, метафора – вторинне. З'ясування суті порівняння пов'язане з проблемою його взаємодії з метафорою. Метафору відносять до системи тропів, а компоненти порівняння найчастіше пов'язують із прямим значенням слова. Ні порівняння з тим словом, до якого воно належить, ні епітет з означуваним словом не утворюють міцних неподільних єдностей, як компоненти метафори. Епітети й порівняння потенційно не завершені, завжди можуть бути доповнені новими елементами. Таким чином виникає типове для мови художнього твору явище, як однорідність епітетів та порівнянь. Однорідність метафор принципово неможлива: кожна метафора є завершенням, підсумком художнього пізнання об'єкта на якомусь етапі [5: 22]. Індивідуально-авторська метафора – це елемент авторського мовлення. Між метафорою та символом також є відмінності: стабільність значення символу, збереження предметного значення символу, тривалість існування.

Серед мовних одиниць, які презентують особливості ідіостилу письменника, також важливе місце належить епітетним конструкціям. Епітет – троп поетичного мовлення, призначений підкреслювати характерну рису, визначальну якість окремого предмета чи явища і, потрапивши в нове семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним чи смисловим нюансом. [3: 238] Епітети можуть яскраво передавати почуття ліричного героя, що переплітаються з настроями природи. На думку М. Грушевського, українського вченого, історика, «форма, в котрій вилиті сі ліричні настрої, значно артистичніша, тонша і музикальніша» [2: 261]. Образне світосприймання здатне поєднувати реальне й переносне значення слова. І невичерпний матеріал для такого поєднання мають епітети. Стилістичне призначення епітета полягає в експресії, підкресленій виразності слова, що актуалізує ознаку предмета чи явища, суттєву для естетичної настанови та смислового наповнення відповідного тексту.

Мова творів Уляни Кравченко багата на різноманітні засоби образності, серед яких переважає метафора. Письменниця активно використовує різні типи метафор, її авторські метафори яскраві, влучні, виразні, як-от: «Хризантеми мовчать сумні» [6: 161]. У наведених рядках знаходимо також

метафоричний епітет «*хризантеми сумні*». Перенесення здійснюється на основі подібності стану. «*Хризантеми мовчать*» – проста дієслівна метафора, перенесення на основі подібності стану: нещасливе кохання героїні твору порівнюється з останніми квітами осені – хризантемами. Вони, як і сама осінь, сумні. Також ці квіти можуть викликати і спогади: «*Цвіти хризантем викликають спогади*» [6: 235] – проста дієслівна метафора, створена на основі уособлення.

Квіти були реальним оточенням і естетичним ідеалом письменниці, від чого формувалася цілісна гармонія життєтворчості в постійному русі та поступі: «*Лілеї сяють срібlistою білістю, ясні думи вільно плывуть, і я теж розпливаюся в чистій розкоші...*» [6: 210] – розгорнута метафора, що складається з двох подвійних та епітета «*срібlistа білість*», а також інших метафоричних асоціацій.

З якоюсь особливою, надто ніжною і довірливою любов'ю ставилася Уляна Кравченко до квітів: «*Милі, невинні цвіти, вічне таємне джерело пісень та казок... І знову збудили ви в душі відгомін...*» [6: 66] – подвійна метафора, основою якої є уособлення «*збудили ви (цвіти) в душі відгомін*». Також до її складу входить метафоричний епітет «*милі, невинні*».

Привертають увагу колористичні епітети з номенами флори в мові твору «Хризантеми». Образне світосприймання здатне поєднувати реальне й переносне значення слова. Невичерпний матеріал для такого поєднання мають епітети. Аналіз текстів Уляни Кравченко дає змогу виявити основні закономірності їх уживання і трансформації. Інтерес становить творча робота письменниці над використанням так званих постійних епітетів. Уляна Кравченко осмислює усталені епітетні сполуки при їх уведенні в контекст, з яким ці образи мають взаємодіяти. Характерним для мови творів письменниці є постійний епітет колірної семантики – білий. Цей епітет у мові твору найчастіше поєднується з опорним словом *хризантема*, наприклад: *І того вечора я дістала букет білих хризантем* [6: 162]. *Сніжно-білі хризантеми у стрункому вазоні прикрашають ріг мого столика* [6: 183]. *Многочисті повні хризантеми, тяжкі, безкровні, неначе б неживі... Білість деяких із них переходить у синявий колір...* [6: 196]. Цей поетизм у мові тексту Уляни Кравченко є вираженням суму. Створений нанизанням епітетів, порівнянь та метафори.

В індивідуально-мовній картині світу письменниці наявні численні суб'єктивні зв'язки, що знаходять відображення в мовних образах того чи того явища. Саме цим і визначається особливість стилю авторки, наприклад: *Бачу й тепер: кущик близьенько стелі, а весь обципаній цвітом, білим, лілово-жилкастим, фіолетним і багровим. Горошки, ясні крилаті горошки!* [6: 68]. *Очищі фіялкові, закриває їх довгими чорними віями, личко алебастрове біле, окрашене легеньким рум'янцем, естерична субтельна краса, чар лісової квітки – все це відрізняло її від інших дівчат...* [6: 153]. *Так недавно казав мені Нівелінський: «Хотів би бачити вас, пані, в сукні кольору геліотропів, прибрану червоними стрічками...»* [6: 311].

У творах Уляни Кравченко чимало порівнянь. Цей вид тропів увиразнює зображення, робить його більш наочним, виявляє ставлення письменника

до нього. Порівняння, що вживаються з елементами як майстерно вводяться в текст, набувають особливих поетичних якостей: *Були тоді **цвіти хризантем, як зорі яскраві, а зорі були, як цвіти...*** [6: 187]. Тематична група порівнянь з номенами флори – одна з характерних для творчості Уляни Кравченко. Найчастіше авторка вживає такі образи на означення слова, щоб показати його красу: *Ці слова такі гарні, як рожі, що тут цвіли* [6: 74]. *Я думала: він чародій, знає джерело краси, знає наші найкращі слова, як гірські цвіти, що їх знає мій дідунь, священик з Побука* [6: 31], *Слова, як квіти, я люблю їх! Укласти букети з польових квітів, співати симфонію білих сніжинок* [6: 173]. І це не дивно, бо саме квіти письменниця любила найбільше: *У моєму серці буде все, як було, ні одне деревце, ні цвіт не зів'яне* [6: 410], *Тихі, ніжні квіти ростуть, як сама любов, як символ* [6: 69].

Порятунок від туги, від людських пересудів, від суспільних хиб авторка шукала в природі й творчості. Її захоплювало величне царство лісів, дерев і квітів. Отже, не дивно, що навколо слова *квіти (цвіти)* сконцентровано велику групу порівнянь: *Він знав, що я люблю, коли містечко покрите снігами. Білі доми, білі дахи, білі дерева... А вже снігом покриті кущі виглядають, наче фантастичні квіти з казки Андерсена* [6: 52], *Над кущами гуляли метелики, наче живі цвіти...* [6: 13]. Саме з цим словом пов'язує письменниця чисті, непорочні, ніжні людські почуття.

Іноді образ *рожі* вжито для змалювання зовнішньої краси дівчини: *Її тіло біло-рожеве, як пелюстки рож...* [6: 59], тоді як за допомогою образу *лілії* письменниця відтворює високі моральні якості, духовну чистоту: *Пам'ятаю, її тихий усміх плив з глибини серця, а серце було, як лілія* [6: 392], – *лілія*, що виступає символом чистоти, чистоти, непорочної краси, таку ж роль відіграє і в наведеній цитаті.

Отже, епітетні конструкції, вилучені з художнього тексту Уляни Кравченко, складаються з епітета та лексеми на позначення рослини. Описи внутрішнього психологічного стану людини викликають асоціації з символічними картинами природи, рослинного світу, реалізуються і в епічних конструкціях. У художніх текстах письменниці представлені традиційні епітети, семантика і поетична експресія яких розширюється в оригінальних індивідуально авторських контекстах. Важливим словесно-зображальним і виражальним засобом у творах письменниці є колірні деталізації. Метафоричні образи, створені Уляною Кравченко, насичені асоціативним багатством, вражають структурністю фрази, точністю вислову, лаконічністю думки на тлі витонченої мальовничості доквілля. Майстерність письменниці виявилася і в доцільному вживанні порівняльних зворотів, завдяки чому вони набули особливої сили звучання. Тропи в мові творів Уляни Кравченко виконують важливу композиційну та змістову функцію, яка й визначає неповторність стилю письменниці.

Перспективи дослідження вбачаємо в описі колористичних епітетів з номенами флори у творах Уляни Кравченко.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М., 1979.
2. Грушевський М. Поезія Олеся // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературна критика ХХ ст. [упоряд. В. Яременко, Є. Федоренко]. – К., 1994. – Т. 1. – С. 259–293.
3. Літературознавчий словник-довідник [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с. (Notabene).
4. Мацько Л. І. та ін. Стилїстика української мови: [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько [за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
5. Коптілов В. В. Метафора Миколи Бажана / В. В. Коптілов // Укр. мова і л-ра в шк. – 1979. – №10. – С. 21–28.
6. Кравченко Уляна. Хризантеми. [повість]. / Уляна Кравченко. – Чикаго : Вид-во Миколи Денисюка, 1961. – 414 с.
7. Потебня О. Естетика і поетика слова / О. О. Потебня. – К., 1985. – 613 с.

Литвин Олена Олександрівна – аспірантка кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Україна, 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

E-mail: elenasavvich@gmail.com

tel: +380669756110

<http://orcid.org/0000-0002-6740-0661>

Litvin Olena Oleksandrivna – Postgraduate Student at the Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ukraine, 61168, Kharkiv, Valentynivska Str., 2.